

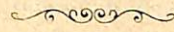

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՇԱԲԱԹԵՐԹ

ԱԶԳԱՅԻՆ

ԳՐԱԿԱՆ - ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ

ԳԻՏԱԿԱՆ

ՎԱՐԻՉ - ՏՆՕՐԷՆ ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ
ՀԱՄԲ. ՖՈՒԼԻԲԱՅԵԱՆ ՄԵՐ. ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ, ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ, ԹԻԻ 3

ՇԱԲԱԹ, 30 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1918

ԱՐԻՒՆԻ ԳԻՆՈՎՈՒԹԻՒՆ

Իր կարմիրով կը մրցի զինիին հետ կախեթի . . .
Այս ըմպելին արիւնն է ճիւղաներուն այն բոլոր,
Ջորս իմ վրէժս մէկիկ մէկիկ սպաննեց . . .
Տեսէ՛ք, կարմիր է ան, ա՛յնքան կարմիր,
Որ արեւն իսկ կը վախնայ պահ մը անոր նայելու,
Այնքան կարմիր, որ բաժակս իսկ արծաթէ
Բռնկած է անոր գոյնէն ու բոցէն :

Կաթիլ կաթիլ քամած եմ, եւ քանի մը անգամ ալ,
Շրթունքներուս մօտեցուցած,
Ահա՛, ինչո՛ւ զինով են նայուածքներըս հրազանգ,
Եւ արեւը աչքիս մէջ ինչպէ՛ս կը վախնայ շե՛շտ նայելու :

Իմ վրէժըս կատողեր է, խենթեցեր է ցուլի պէս,
Եւ բնաւ ներել չի գիտեր,
Ու կ'ուզէ որ այս բաժակը ձուլածոյ,
Այս բաժակը հրեղէն,
Մեծնայ, մեծնայ, վիհ դառնայ,
Ուր կարելի ըլլայ ամբողջ լեցնել
Արիւնը այն ոճիրի հերոսներուն թուրանեան,
Ջորս այս գիշեր ու վաղն ալ,
Եւ միշտ այսպէս, անընդհատ,
Իմ վրէժըս պիտի մորթէ երգելով . . .

Ու այդ վիհը ես իմ ազգիս անունով,
Դէպ ի երկինք բարձրացուցած, ձեռքերովրս պողպատէ,
Աչքերըս զոց եւ շրթունքներս՝ վիրաւոր,
Գրիստոնեայ հեգնութեան մը մէջ զուարթ,
Պիտի պարպեմ կենացը, անոնց պարտուած Ալլահին :

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ

ՀԱՅ-ԱՅԽԱՐՀ

Ա. ՎԱՆ-ՏՈՍՊ ՈՒ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆ

1. ՎԱՆ-ՏՈՍՊ՝ ԽԱՆՁԱՐՈՒՐԻՔ ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻ

Հայաստան կը պարունակէ սա՛ չորս մեծ աշխարհները . Մեծ Հայք, Փոքր Հայք, Կիլիկիա և Ուրհայասան=Միջագետք Հայոց :

Մեծ Հայքի պատմական տեսակետով ամէնէն կարեւոր նահանգն է Վասպուրականը, մանաւանդ անոր Վան-Տոսպ գաւառը, որովհետեւ Վանայ Ծովու այդ թագուհին եղած է Հայութեան քաղաքական, զինուորական ու կրօնական եռեակ կազմակերպութեան օրօրանն, և Հայոց արչալոյսը Վարազայ սարէն ծագած է : Այս ճշմարտութիւնը կ'ապացուցանեն Մ. Խորենացոյ աւանդական հայրենաշունչ վեհ նպատակի մը համար խմբագրուած պատմութիւնն ու արդի հնախօսական հետազոտութիւնները :

Տարրական դասընթացքի ուսանողութեան իսկ ծանօթ են Հայկայ ու Բէլի դիւցազնէպը ու նախկին աշխարհաչէն Հայկազեանց գրոյցը :

Այդ Հայ դիւցազնէպին համեմատ՝ Միջագետքի=Սենաարի մէջ Հայկի ցեղէն զատ կ'ապրէին բազմաթիւ խաչնարած ցեղեր որոնցմէ մէկուն նահապետը՝ Բէլ քաջ կռուող ու ճարպիկ որսորդ ըլլալով՝ վախճուցներ էր շատերն և բռնի հնազանդեցուցեր էր իրեն : Բոլոր ցեղերը անոր հրամանները կը կատարէին և կ'երկրպագէին անոր :

Գոռոզ Բէլ կը փորձէ Հայկն ալ իրեն հպատակեցնել, սակայն աստուածապաշտ, ազգասէր, յաղթանդամ, հասարակարգի դիւցազն՝ գանգրահեր, խաժ աչքերով, աղեղնաւոր Հայկ չուզելով Բէլի ՍՏՐՈՒԿՆ ու ԾԱՌԱՅՆ դառնալ՝ կը թողու Սենաարն և իր ցեղին հետ կը գաղթէ դէպի հիւսիս :

Հայկ իր երեք հարիւր ազգակիցներով կը հասնի Վանայ Ծովուն հարաւային արեւելեան կողմը հովիտուն լեռնադաշտ մը որ կը տարածուի Կորդուաց լեռներուն ստորոտը : Հայկ այն տեղերը յանձնելով իր Կազմու թոռան՝ ինք կը դիմէ դէպի հիւսիսային արեւմուտք : Հոն իր անունով կը շինէ Հայկաշէն գիւղը, լեռնադաշտն ալ կը կոչէ Հարի որ կը նշանակէ Հայոց հայրերու բնակած տեղ : Հարք բեւեռագիր արձանագրութեան մէջ կը կոչուի Հարսի, Հայոց բնակած այդ տեղերը ուրիշ թափառական ցեղեր ալ կային վաղուց : Ասոնք չկրնալով դիմադրել Հայկի զօրութեան՝ կը հպատակին անոր և զայն իրենց տանուտէր կը ճանչնան : Այսպէս Հայկի երկիրներն ու հպատակներն օր ըստ օրէ կը բազմանային :

Բէլ երբ կ'իմանայ թէ Հայկ մեկնած է, սաստիկ կը դաշտնայ և շուտով կը հասաքէ բազմաթիւ զինակիրներ և Հայկի կը հետապնդէ :

Բէլ հազիւ հասեր էր Կորդուաց լեռները, այս տեղի պահապանը Կազմու լուր կը հաղորդէ իր

պապուն : Հայկ իր սակաւաթիւ, բայց կռուի վարժ մարդոցմով կը հասնի Վանայ Ծովուն հարաւային արեւելեան կողմը և բարձր սարերով շրջապատուած դաշտավայրի մը վրայ բանակ կը յարդարէ :

Երբ երկու թշնամի բանակները դէմ առ դէմ կուգան, իսկոյն կը յարձակին իրարու վրայ և իրարու կը խառնուին : Սուրերու, նիզակներու և վահաններու շկահիւնն ականջ կը խլացնէր : Յուսահատ ու կատաղի կռիւ մը տեղի կ'ունենայ . մարդիկ գազաններու նման իրար կը յօջօտեն : Միայն Հայկ արեւսիպ կը փայլէր իր ակննակն Հայկազուն հերոսներուն մէջ :

Կռուի տաք միջոցին Բէլ տեսնելով որ յաջողութիւնը Հայկի կողմը կը մնայ, կ'ուզէ թողուլ պատերազմի դաշտն և հետզհետէ նահանջելով՝ երթալ, միանալ պահեստի բանակին և յետոյ իր բոլոր ուժով յարձակիլ Հայկի վրայ :

Հայկ Բէլի մտադրութիւնը կուսկելով՝ ճարպիկութեամբ կը մօտենայ հսկային, կը քաշէ աղեղն և ուղղակի նշան կ'առնէ տիտանեան հսկայ Բէլի կուրծքին : Երեքբեռեակ շայնաչիճ նետը կը ծակէ անոր կուրծքի զրահներն ու կը խրուի սիրտը : Բէլ իսկոյն ահագին դրդոււմով կը գլորի, անձուռնի ու սոսկավիթխար հսկայն հոգին կը փչէ, իսկ մարդիկը սարսափահար՝ հոս հոն կը փախչին :

Այսպիսի քաջութեան յիշատակը ապագայ սերնդից մէջ յաւերժացնելու և զանոնք յաղթութեան սիրով վառելու համար Հայկ պատերազմի տեղը դաստակերտ մը կը շինէ և Հայք կը կոչէ : Գերեզմանի կ'անուանէ բլրին ստորոտն ուր ինկաւ, կործանեցաւ Բէլ իր հազարաւոր հսկայներով : Ռազմադաշտը պատմական դարերուն կոչուած է Հայոց ձոր և Հայքն ալ հիմայ ձայնաշրջուած է Խեֆի :

Հայկի մահէն ետք, իր որդին Արմենակ Վանայ Ծովուն աւազանը՝ Հայկազանց խանձարուրն յանձնելով իր Մանաւազ ու Խոռ եղբայրներուն՝ ինք ընտանիքով կը չուէ դէպի հիւսիս եւ բնակութիւն կը հաստատէ բարձր լեռան մը վրայ գեղեցիկ դաշտի մը մէջ : Հոս ալ կային առաջուց ցրուած այլազգ ցեղեր որոնք կը հպատակին Արմենակի :

Արմենակի որդին Արամայիս Արարուսայ դաշտին մէջ, մեծ գետի մը եզերքը, բրդի մը վրայ կը շինէ իր ակունակով Արմալիս արանն ուր երկար ատեն բնակեցան Հայոց նահապետները :

Արամայիս իր շատակեր ու բազմակից Շարայի կը յանձնէ Արագածի միւս կողմը դաշտ մը որ Ծիրակ կոչուեցաւ Շարայի անունով :

Արամայիսի որդին Ամասիա իր անդրանիկ որդին Գեղամին կը թողու Արմալիսը . իսկ կրտսերները՝ Փառոնն ու Յոլակը կ'առնէ, կը տանի Երասիսի միւս կողմը՝ դէպի հարաւային ապիսակափառ լեռը և հոս անոնց համար Փառախոս ու Յոլակեթ գեղերը կը շինէ, լեռն ալ իր անունով կը կոչէ Մասիս :

Գեղամին ալ Արմալիսը կը յանձնէ իր Հարմա որդւոյն և ինք կը չուէ Ագուս գետի վրայոք դէպի հիւսիսային արեւելք, քաղցրաւոր ծովակի մը վրայ : Հոս կը հիմնէ աւան մը Գեղարքունի անունով,

լեռը կ'անուանէ Գեղ, ծովն ալ՝ Բնակաւայ ծով (հի-
մայ Սեւանայ ծով)։ Գեղամ այս երկիրները միևնջեռ
Երասխ գետ իբր ժառանգութիւն կուտայ իր Սիսակ
որդւոյն։

Հարմայի որդի Արամ նահապետն ալ Մարաս-
տանէն քանի մը մասեր կը գրաւէ, Ասորեաց Բար-
շամ իշխանը կը հեռացնէ Կորդուաց լեռներէն ան-
դին, կը տիրէ անոր երկիրներուն և Պայապիսի
ձեռքէն կը խլէ Կապադոկիան։

Արամ իր տիրած երկիրներուն բնակչութեան
կը պատուիրէ որ Հայերէն խօսին, այսինքն կը
հայացնէ։ Արամէն ետք Հայկազանց աշխարհակա-
յութիւնը կը վերջանայ։ Մեծ ՀԱՅԱՍՏԱՆ մը
կազմուած էր արդէն։

Այսպէս Հայկի որդիներն ու թոռները հեռ-
զհեռէ բազմանալով կը ցրուին և կը տիրեն Հա-
յաստանի կեդրոնական մասին՝ Վասպուրականի, Տու-
րուքերանի, ամբողջ Արարատեան դաշին և Սիւն-
եաց աշխարհին։ Այն ատենները մէն մի նահապետ
իր ամբողջ կայուածները կը թողուր անդրանիկ
զաւկին, իսկ միւս որդիներուն համար, դեռ իր
կենդանութեան, նոր նոր հողեր կը գրաւէր ու կը
չէնցնէր որով երկիրը հետզհետէ կ'ընդարձակուէր.
Վան-Տոսպ մնալով ընդ միշտ Հայաստանի ճիշդ
կեդրոնն ու սիրտը։

Թէ Վանեան և թէ Ասորեստանեաց բեւեռա-
գիր արձանագրութիւններէ քաղուած պատմու-
թիւնն ալ կը հաստատէ այդ աշխարհակալութեան
ու աշխարհաշինութեան ուղեգիծն ու ծրագիրը,
միայն սա՛ է տարբերութիւնն որ Վանայ Ծովուն
աւազանը, Արարատ նահանգն և Սիւնեաց աշ-
խարհը ինչպէս կան = ինչպէս = Վանեան բնիկ
արձանագրութեանց մէջ Բիւսինա = Բիւսնա ու Ա-
սորեստանեաց մէջ Ուրարտա (հայացած Արարատը)
կը կոչուին, և փոխանակ Հայկ, Արմենակ, Արա-
մայիս, Ամասիա ու Հարմա անուաններու, կը յիշ-
ուին Լուսիպրիշ, Արգիշտիշ և ըն. . .

Հայաստան առաջին անգամ կը յիշուի պատ-
մութեան մէջ ժ. Գարուն (Ն. Ք.) Նաիրի անու-
նով որ կը տարածուէր Ուրմիոյ լճէն միևնջեռ Մեծ
Հայոց առեւտեան ասիւնները՝ Նաիրի մասը կը կազ-
մէին Ուրարտա և Մաննա։ Ուրարտու կը պարու-
նակէր Նաիրի հիւսիսային սահմաններէն մինչեւ
Գեղամայ Ծով գտնուած երկիրը, Մաննայի սահ-
մանն ալ էր Վանայ Ծովէն մինչեւ Ուրմիոյ լճե-
զերքը։

Նաիրի զինակցութիւն մըն եր իրարու դաշնա-
կից փոխիկ քաղաւորութեանց ու անկախ իշխանու-
թեանց որոնք դրացի ցեղերու վրայ արշաւելով՝
իտեց երկիրները կ'ընդարձակէին անդադար։

Այս զինակիցներու վրայ առաջին անգամ
յարձակողն եղած է Ասորեստանի Սուլթան-Վեհա-
պետներէն Թալթալասար (1120)։ Նաիրի ուր-
առներէ երկրին քաղաւորները թէեւ արիարար
պաշտպանեցին իրենց գաւառները, բայց ամէնքն
ալ Ասորեստանի վեհապետին առջեւ կամ դիտա-
պաստ ինկան և կամ փախան։

Այս պատերազմէն ետք, զրեթէ 300 տարի,

Նայիրիցիներու չենք հանդիպիր արձանագրու-
թեանց մէջ։ Ե՛րբեւայ հետզհետէ կը կազմակեր-
պուէին և իրենց կորուստը դարձանելու համար
կը պատրաստուէին։ Եւ երբ Նայիրիցիք իրենք
զիրենք զօրաւոր զգային, իրենց նախահայրերուն
ձեռքէն յափշտակած գաւառները վերագրուելու
համար սկսան շարք մը յարձակումներու։ Աշուր-
Նազիր-Աբալ (885-860) այն ինչ գահը բարձրա-
ցած էր, թշնամիներու վրայ արշաւեց և անինայ
Չարդեց, կոտրեց ու աւերակ դարձուց հանդիպած
տեղերը, հնազանդութիւն յայտնող ամբողջ բնա-
կիչներն ալ տեղահան ըրաւ (Իթթիհատի որդեգրած
ծրագիրը), որպէս զի մի անգամ ընդ միշտ ազա-
տի այդ մրցակից ու աշխարհակալութեան դէմ
պատնէջ ժողովուրդին ձեռքէն։

Ուրարտուի և Նայիրի թագաւորները այս
անգամ վճռեցին իրենց բոլոր ուժով ծառանալ,
ճակատիլ Աշուր-Նազիր-Աբալի յաջորդ Սաղմա-
նասար-Շուլ-Մանու-Աշարիդի դէմ (860-824)։
Սաղմանասար իր թագաւորութեան առաջին տա-
րին իսկ յարձակեցաւ Նայիրեան թագաւոր Կա-
կիայի վրայ և Ուրարտուի թագաւոր Արամի վը-
րայ, բայց չկրցաւ իր թշնամիները գերել, այլ
միայն ասոնց քաղաքները կործանեց։

Երկու տարի ետք (857) Սաղմանասար Բ.
դարձեալ արշաւեց Բիւնա և Ուրարտուի այն ա-
տենուան մայրաքաղաք Արգաշիլուն = Արճեշը գրա-
ւեց, բնակիչները սրախողխող ըրաւ և իր զոհերուն
«գլուխներով քաղքին մեծ դրան երկու կողմը
բուրգեր բարձրացուց», ինչպէս կը տեսնուի Սաղ-
մանասար Բ.ի միաքար արձանագրութեան Բ.
սիւնակի 53 տողէն։ Պատերազմի ատեն Արամը
փախաւ և Ուրարտու հպատակեցաւ Ասորեստանի։
Սակայն Արամէ մէկ կողմէ 12 տարի շարունակ
վրիժառութեան գաղափարին կը դիմէ և միւս
կողմէ իր թագին կը միացնէ փոքր իշխանութիւն-
ները՝ միահամուռ դիմադրելու համար հասարակաց
թշնամի ինքնակալութեան։ Արամէի այս քաղա-
քականութիւնը մշակեցին իր յաջորդներն ալ։ Ու-
րարտուի այս հեռատես վեհապետը չափով մը կը
յաջողի իր ծրագրին մէջ և Ասորեստանի սահմա-
նակից իշխանութիւնները կ'ապստամբեցնէ Սաղ-
մանասարի դէմ։ Չինակից բանակին ընդհ. հրա-
մատարն էր ինքն Արամէ։ Ուրարտուի թագաւորը
մէկ թափով ուղղակի դէպի Ասորեստան խուժեց,
բայց Սաղմանասարէն յաղթուեցաւ և վերջացաւ
Նայիրի-Ուրարտուի թագաւորութիւնը (845)։

Արամէ իր քաղութեամբ, կորովով, մանա-
ւանդ Ասորեստանի դէմ մղած պատերազմներով
հերոս մը կը դառնայ որուն շուրջը կը հիւսուին
առասպելներ. Հնդեբրոպական Հայերն երբ հաս-
տատուեցան իրենց պատմական հայրենիքը, Արա-
մէի զրոյցներէն շատ բան իւրացուցին և այլևայլ
փոփոխակներով կազմուեցաւ Արամ նահապետին
աւանդական պատմութիւնը։

Գ. ԽԱՉԿՈՒՆԵ

(Յացողով կը վերջանայ)

ՈՐԲ ՅՈՐԵՆԸ

Փարբամ, արձակ դաւոցի մը մեջ մեհաւոր,
Յորեմնեբու հարուստ ցեղ մը կար աղուոր :
Հասկերն անոնց բարմ աւիժով կենսունակ,
Յօղուններովն իրենց ուղիւ՛ բարունակ,

Գրուիս գրլիսի, գիրկ գրկի մեջ կ'ապրէին:
Առտրուան ցօղն իբր ցեղսար երկնային.
Շողն արեւուն՝ կենսապարգեւ զօրութիւն,
Ասղերն իբրեւ հսկող աչքեր միտ արբուն .

Սիւքն իրիկուան անոնց քննուլ սիրահար,
Անկուլոս գրգուլան կը փրսփրսար, խանդ մը յար
Ու ցորենի, սեղն այդ աղուոր՝ կենսազեղ
Կեանք մը կ'ապրէր, կեանք մ'ունեազարդ ու զօրեղ:

*
* *

Օր մը անգուր խուլ մը մարդեր աներես՝
Զինուած կոր, սուր երկաթներով՝ մսան ներս.
Զարդ մը սրէին, ջարդ մ'անխորնայ կասաղի,
Առանց մեծի, մօր նայելու կամ սրղի:

Համատարած այդ ըսպանդին մեջ սրխուր,
Հասիկ մըն ալ ինկաւ կոխան առաքուր:
Բայց գարեելի մարդերն եկան ու նորէն
Անեստ բողին սեւ հողին սակ որք ցորեն:

Այժմ իր ազնիւ գերդասանին, ցեղին սեղ
Ուրիւ կոպիտ ցեղի մը խորդ ու սրգեղ
Սերմերն եկան սեղ բրոնելու իր կողմին.
Ոչ ոք ազանջ սրաւ՝ անոր բողմին :

Որքի կուրծքին սակ սակայն՝ ոյժ մը բախուն՝
Շուտով հագցուց կեանք մ'ու բրաւ գայն կանգուն.
Հիմա գանան նոր սերունդին վայսին
Ատմ հասկի փունջ մ'է ցրցուած վեհօրէն:

Մեկը հարիւր՝ հարիւր բիւր դարձաւ շուս,
Օր մ'ալ փրոցս բրգուկներուն շաղաւուս
Սերունդին սեղ բրոնեց մեծ դաւոցն համօրէն.
Որքն հայրենի հողին եղաւ սեր նորէն :

1917

Պ. Ե. ՈՐԳ-Մ. Ե. ՍՐՈՊ

ՄՈՒՐԱՅԿԱՆԸ՝ ՈՐ ԿԸ ԻՔՆԱՆԱՅ

Անկիւնը այն փողոցին՝ որ դէպ ի գիւղ կը տանի,
Կը քրնանայ մուրացիկ աղջընակ մը գեղանի,
Զեռքը անշարժ երկարած անցորդներու գթութեան,
Սրձանակերտ ձեւով մը, և տխրօրէն անկերդան:
Կը դիտեմ դայն՝ իր դէմքին խոնջ դիծերէն թխաթօր,
Կարծես կ'անցնի գոհունակ ժպիտին ցուքն հեռաւոր,
Երազին մէջ գտնելով՝ ողորմութեան գինն՝ յանկարծ,
Ափին վրայ դգալով երջանկութիւնն աղերսած,
Քունին մէջ իսկ երկարած ձեւքն՝ անցորդին ընտանի,
Անկիւնը այն փողոցին՝ որ դէպ ի գիւղ կը տանի:

Պ. ԳՊ.

ԱՊՐԵԼՈՒ ԳԱՂՏՆԻՔԸ...

ՄԵՌՄԵ ԹԷ ԿԵՆԴԱՆԻ ԱՆԾԱՆՈԹ ՄՕՐՍ

Երկար տարիներ ու ամբողջ դարեր, թըռ-
չուններու ընտանիք մը, սերունդէ սերունդ,
բնազգով ու աւանդաբար, ապրեր էր մայրենի
երկրին մէջ... Ընտանիքին ամէն մէկ անհատ-
թուշունն իր անհատական իրաւունքին քով հա-
ւաքականութեան հանդէպ իր պարտքն ու իրա-
ւունքը ճանչցած էր: Այդ բնական օրէնքին գի-
տակցութիւնով, կեանքը շատ բնականօն ու հեշտ
ընկերացի էր անժամանակ տարիներէ ի վեր:

Անոնք դրացիներ ալ ունէին, որոնց մասնա-
յատուկ ապրելակերպը ենթադրել կուտար, թէ
այն միւսները ցեղային տարբեր ծնունդ մը ունէին,
տարբեր օրէնքներ ու յարաբերութեան տեսակէ-
տով իսկ տարբեր հասարակական կեանք մը:

Բնազգով զիրար չէին սիրեր, որովհետեւ հո-
գիի, սիրտի և միտքի առաքինութիւնները միեւնոյն
բարձրութեան վրայ չէին գտնուեր. բան մը՝ որ
մարդերուն մարդ դրոշմը տալու սահմանուած է:
Թուշուններուն քով սիրտի և հոգիի, ինչպէս նաև
միտքի առաքինութիւններ փնտտելու համար, ճանչ-
նալ և ուսումնասիրել պէտք էր անոնց բովան-
դակ կեանքը. չէ՞ որ անոնք այլ ունին իրերօգնու-
թեան, մայրական կամ ծնողական սիրոյ, քան-
դումի, շինարարութեան և յափշտակութեան բը-
նազգական յատկութիւններ, որոնք տարվինեան
օրէնքին չղթայումով մարդ ստեղծագործութեան
մէկ օղակը կը կազմեն:

Երգող ու չէնցնող այս ընտանիքը ընդարձակ
տարածութեան մը վրայ, խուլ մը խուլ մը բնակու-
թիւն հաստատած էր ու առաւօտէն մինչև իրի-
կուն կ'աշխատէր, կը յոգնէր, կը հալածուէր ու
կը պաշտպանուէր թուշուններուն կեանքի պայքա-
րին մէջ իր կեանքը զոհելով երբեմն:

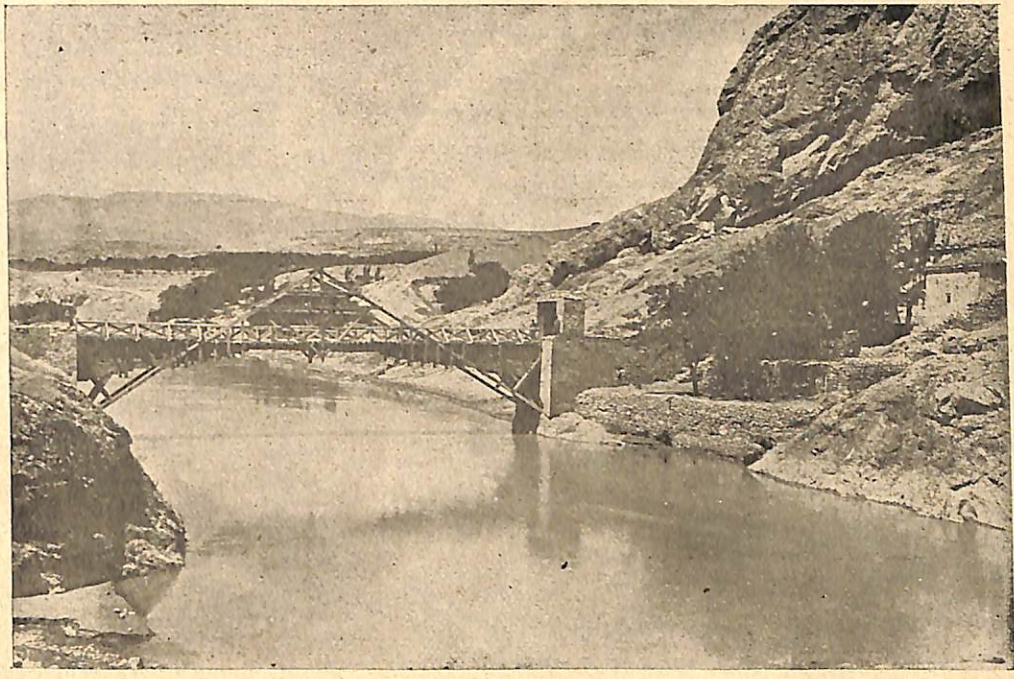
Հակառակ շրջապատի ամայութեան և վայրի
կենցաղին, անոնք երջանիկ կ'ապրէին, բնութեան
չնորհած բարիքներով: Ասոնց կեանքին մէջն ալ
անմահութիւն չի կար, մահեր, զանազան կերպե-
րով մահեր, տեսեր ու ընտելացի էին իրերու
վախճանական այդ անցքին, որ գիտուն-փիլիսո-
փաներու իմաստասիրութեան իբրև եղբակացու-
թիւն, կամ կեանքի և մահուան հանգրուանով կը
փակուի...

Բնական մահը, ապրուած, յոգնած ու ֆիզի-
քական անդամներու մեքենականութեան այլևս
չարժեղէ դադրելու իրականութիւնը, բոլոր ժա-
մանակներու համար արդար և աստուածային
նկատուած երևոյթ մըն էր, բայց դրսէն, դըրա-
ցիէն ու նմանէն պատճառուած վաղահաս մահը
հոգին խնչաջանող նոյնքան դժբաղդ պատճառ
մըն էր, կեանքի ունայնութիւնը ողբալու և աւա-
ղելու... Թուշուններու այս ընտանիքը երկու
տեսակ մահերով բազմաթիւ անհատներ հողին
յանձնած էր ու կրկին կեանքի օրէնքով ապրելու

ՀԱՅ-ԱՇԽԱՐՀԻ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

եւ սերընդագործելու հաճոյքը վայելած էր, այնքան անուշ ու դըժընդակ միենոյն ատեն:

Թռչուններն իրենց բոյները հիւսեր ու հաստատեր էին ժայռերու ամենաբարձր կատարներուն վրայ, անձաւներու մէջ, ծառերու ստուերախիտ ճիւղերուն և գիւղերու ու քաղաքներու քիււրուն տակ: Կային քանի մը հատ ալ այդ բոյներէն, որոնք ամենէն նուրբ ոստերէն վար կախուած էին, ու իրենց արուեստի նըրբութիւնով և գեղեցկութիւնով՝ մէկ մէկ սքանչելիքներ էին, արուած ըլլալով, որ անասուն և աննկարագրելի կերպով փոքրիկ թռչուններու կողմէն հիւսուեր ու հոն կախուեր էին:

ԲԻՆԿԵԱՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԿԱՄՈՒՐՋՈՒ

Եփրատ գետի այս կամուրջը դուռներով կը փակուի ամէն իրիկունց. եթէ պէտք ունենան, կը վերցնեն զայն, որով գետը անանցանելի կը դառնայ:

Այս բոյները կախօրրաններու պէս հովերու և զեփիւռներու թեւերով կը տատանէին օդին մէջ, նոյնիսկ փոթորիկներու դիմադրելու ուժը կրելով իրենց հիւսկէններուն մէջ: Ոստերուն ու տերեւներուն տակ պահուած՝ հազիւ կարելի էր տեսնել կտուցներով ու ճանկերով բերուած արտաքին այս տիղմը. որուն վրայ կը փայլէր ծեփ մը, արեւուն ճառագայթներէն փողփողուն, գերթռչնային միջոցներով բերուած շուրի կաթիլներով ալ չնարակուած:

Այդ դրախտ-բոյներուն ներքին կեանքը, ապրելակերպը, ընտանեկան և ընկերային կենցաղը ոչ ոք տեսած և ուսումնասիրած էր, իսկ արտաքին տեսքը՝ շատերուն հիացումն ու սքանչացումը գրբաւած էր:

Քանի՛ քանի՛ անգամներ, անբաղդատելի ուժերու դէմ հերոսաբար մարտնչած ու իրենց ընտանիքի անդամները պաշտպանած էին թշնամի խումբերու դէմ, որոնք ուրիշներու աշխատանքով բերուած ու շահուած պարէնն ու հարստութիւնը կորզելու և յափշտակելու բարբարոսութիւնը ունէին:

Անոնք սիրով պիտի տանէին այն միւսներուն դէմ արուեստականօրէն ստեղծուած կեանքի և մահուան պայքարը, եթէ իրենց հայրենիքին ու բոյներուն մէջ չի հալածուէին, նախանձի առարկայ դառնալ չսկսէին: Դրացի, բայց ո՛չ համացեղ ուրիշ թռչուններ թշնամական վերաբերում մը սկսած էին ցուցնել խաղաղ կեանքի ու քրքրտինքի աշխատաւորներու դէմ:

Այդ միջավայրին ու բնութեան խորթ ու անհարազատ եկուորները, տիրացումի բռնի և զա-

զանային օրէնքը իրենց կեանքին նշանաբանը կազմելով՝ եկեր, տեղաւորուիլ ուզեր էին բնիկներուն կուշտին, անոնց կեանքին չի յարմարելէն վերջ՝ զանոնք անճիտելու վայրագ ուժը իբրև զէնք գործածելով:

Աշխատանքի օրհնութեան ընտանի չէին. բոյն չինելու արուեստին ալ զիտակ չէին, ուրիշներունը իրենցն էր. հակառակ պարագային աւերով ու աւարով կը տիրանային տկար թռչուններուն ըստացուածքին: Ու շատ անգամներ մահուան սարսափը և արիւնի հոտը տարածուած էր ամէն կողմ, իրենց բնավայրէն, հայրենի դրախտէն հեռանալու պարտաւորուելով...:

Ու դացիք էին, թռեր էին հարիւրներով ու հազարներով, ուրիշ երկիրներու տակ ապաստաներ էին, նոր բոյն ու տեղ հոգացեր էին ու նոր հայրենիք մը կազմած: Շատ քիչ անգամ այն հեռացողները եկեր տեսեր էին հարազատներուն արցունքի հովիտը, որ հետզհետէ արիւնի հովիտի մը վերածուած էր...:

Դարեր շարունակ մահուան այս անհաւասար կռիւը մղելէ վերջ, այս դժբաղդ ցեղին, թռչուններու այս մնացորդին դէմ արիւնի նոր խրրախճանք մը կը պատրաստուէր, որ անասնային էր ու դժոխային...:

Շատերն եկած էին հերոսաբար իրենց իսկ աւերակ ու քանդուած բոյներուն քով: Չագեր պատառուած ու լափուած էին...: Բոյներն իրենց ծղօտներով ու պարէն-հատիկներով փլատակի վերածուած էին... Բազմաթիւ ձուեր, կեանքի արեւին բացուելու պատրաստ, ինկած էին ամէն

կողմ, իրենց սպիտակ արիւնը տարածելով տերեւներու և ոստերու վրայ...

Ստեղծագործ ու հերոսացնող երգը շինարար ու զուարթ կեանքը մարած էր...

Թռչուններէն տասնեակ մը միայն, վիրաւոր ու այլանդակուած հոս ու հոն, ցախերու և խոտի շիւղերու մէջ պառկած էր, կէս անկենդան, անձանաչելի ու թռչելու անկարող... Մէկուն աչքը կոյր, միւսին մէկ սրունքը ջախջախուած, երրորդի մը կտուցը կտորած, ու բոլորին ալ թեւերը փետտուած ու մահամբռն... Ու այս վիճակին մէջ, կտորակուած ու բնաջինջ եղած, ստիպուած էին թեւ առնել, թափառական դառնալ և ուրիշ հորիզոններու տակ փնտռել իրենց հատիկները: Լեռներ ու ձորեր, դաշտեր ու այգիներ կը կտրէին ու կ'անցնէին, ասպնջական տանիքներու տակ գիշերելու ու հոն բոյն հաստատելու համար:

Հայածական տկարը ամէն տեղ ու ամէն երկինքի տակ նոյն վտանգները դիմագրաւել ըստիպուած էր, ո՛չ ոք ձեռք կը կարկառէր, ո՛չ ոք կ'օժանդակէր անոր թափառումի շրջանին...

Շատերը գետերուն վրայէն թռչիլ փորձած ու ջրամոյն եղած էին, ոմանք վիրաւոր ու յոգնատանջ՝ ձորերու մէջ և լեռներուն վրայէն քարացեր էին:

Քանի մը հատը միայն, մայր թռչուններ ու ձագեր, կրցեր էին նոր երկիր մը հասնիլ, իրենց հայրենիքէն բոլորովին տարբեր հայրենիք մը, ամայի անապատ մը, ուր աւազի տիրապետութիւնը անսահմանօրէն կը տարածուէր: Հոն բարեխառն կլիմաներու յատուկ ճոխութեան ու բուսականութեան հարստութիւնն ալ կը պակսէր, և ուր արեւուն տաք ճառագայթներուն տակ հազիւ թէ շնչաւոր մը կրնար իր գոյութիւնը պահել: Թերեւս հոն ալ կեանքը տանելի դառնար, եթէ ուրիշ գազաններ ու գիշատիչ թռչուններ չարգիլէին կեանքի նոր շրջան մը, աւելի համեստ ու աւելի սահմանափակ: Նոր ճիգ մը, սերնդագործումի նոր ու կորովի փորձ մը պէտք էր ցեղին ու տեսակին մշտնջենաւորումին համար, միջավայրին յարմարիլ, նոր գոյն, նոր մորթ ու կեղև առնել պէտք էր, նոր վտանգներու դէմ գօտեպընդուելու համար:

Արուեստական ու անմիտ այս գաղթականութեանը մէջ սակայն եկուոր թռչունները չէին կրնար մոռնալ ու չէին մոռցած իրենց հայրենի կեանքը, հողը, արևը, ջուրն ու օդը, որոնց հի՛ն յիշատակները իրենց մէջ, իրենց ոսկորներուն ու արիւնին մէջ կ'զգային:

Անոնք վարժուած էին պղտիկ ու կարճատեւ գաղթականութիւններու: Վերահաս ձմեռուան ձիւնէն ու փուքէն ազատելու համար դէպի հարաւ գաղթելու և նորահրաշ գարունին առաջին աւետաբերներուն հետ վերադառնալ ու սովորական ուղեւորութեան ևս ընտելացեր էին, սակայն բռնի այս հարածանքը իրենց համար անիմաստ ու անմիտ էր, չէ՛ որ թռչունները ամենէն աւելի ազատ ապ-

րած, օդին մէջ ճախրած ու սաւառնած, սահմաններ չի ճանչցող կենդանիներն էին...

* *

Տարիներ անցեր էին: Ամէն մէկ գարունի հետ նոր յոյսեր, նոր ոգևորութիւններ ծաղկիլ սկսած էին, բնազդօրէն հայրենիքի կարօտովը տոչորուող թռչուններուն արիւնին մէջ, բայց ամէն անգամ նորոգած էին իրենց բոյները, օտար շիւղերով ու ջուրի կաթիլներով կազմուած: Խաղաղութեան և ազատ ճախրանքի աւետաբեր թռչունին ի զ՛ուր սպասեր էին երկա՛ր տարիներ...:

Ու օրին մէկը եկաւ այդ թռչունը, զիրենք մայր-երկիր հրաւիրելու համար: Գիշատիչ և հզօր թռչուններուն տիրապետութիւնը տապալած էր. անոնք՝ թռչաւոր ու ապականուած մթնոլորտի վարժուած՝ չէին կրնար հիւանդ թռքերով շնչել խաղաղութեան և ազատութեան կենսատու և փրկարար շունչը: Շատերը փախած էին, այդ ոճրապատ սերունդն ալ մեռած էր, և ողջ մնացողներուն ակռաները թափած, փետուրները հանուած, չէին կրնար բռնութեան երբեմնի սպասարկուները իրենց հնազանդեցնել, որովհետեւ փակուած ու կոյր աչքերը բացուած էին, գիտութեան բժժանքը թօթափած էր, ու սրունքները խաղաղութեան դրօշակին ետեւէն սուրալ սկսած էին...:

Աշխարհն անո՛նց ալ չէր մնացեր, այդ արիւնի ծարաւներուն:

Երթա՛լ, թռչա՛լ պէտք էր... ցեղին ու տեսակին մնացորդներ հոն թաղել... վերջին շունչը մաքուր ու ջինջ, հայրենի շունչն ըլլալու էր... աւերակ բոյները նորոգել պէտք էր... ու անգամ մըն ալ չինող, վերապրեցնող և սակայն տխրաշունչ երգը հնչեցնել պէտք էր բարբարոս ամայութեան մէջ... Մնացող ու ապրող սերունդին Ապրեղա Գաղսնիք սորվեցնել պէտք էր...:

Չի քանդեցին իրենց բոյները, ուրիշներուն թողուցին զանոնք, ու քով քովի, երանաւէտ իրերօգնութեամբ ճամբայ ինկան... Կային որ կը թռչէին, կային որ դեռ նոր թեւ կ'առնէին, բայց բոլորն ալ հոգեզուարճ ու շէնչող, բոլորն ալ կեանքի արևին կարօտ, կը նայէին դէպի արևելք, փառայել ու ծիրանի ծագումը ողջունելու համար Արեւին, որ իրենց ուղղութիւն պիտի տար դէպի հայրենի աւերակները սաւառնելու համար: Աւերակներու կարօտը իրենց հոգին կ'այրէր:

Թռչունի բնազդը այս անգամուանէն աւելի զօրաւոր ու զգալի եղած չէր: Տառապանքն ու հալածանքը, պողպատի դիմադրականութիւն մը տուած էին ամէնուն: Ապրիլ պէտք էր, ապրիլ ու չէնցնել, ապրիլ ու սերնդագործել, ապրիլ ու ըստեղծագործել պէտք էր... որովհետեւ իրաւունքը՝ հալածականին ու տառապողին, ստրուկին ու գերիին, շեփորուած էր աշխարհի ամէն կողմերէն...:

Գոնիա ՄԵՐՏԻՉ ՊԱՐՍՍՄԵԱՆ

Նախկին Պատրիարք Մաղաքիա Արք. Օրմանեանի մահուան առիթով, կը հրատարակենք Ազգային և դրական գործունէութեան այն ինքնագիր «համարատուութիւնը», զոր Օրմանեան Սրբազան գիրի առած էր հինգ տարի առաջ, մասնաւորապէս «Շանթ»ի համար: Սրբազանը խոստացած էր վերջերս շարունակել այդ գրութիւնը, որ շահեկան ըլլալ կը խոստանար և որուն ամբողջութիւնը պիտի կազմէր ամիսի մէկ տեսութիւնը եր դրական բազմաբեղուն կեանքին: «ՇԱՆԹ»

ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐՔԵՊ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ

Ծնաւ Կ. Պոլիս, Բերա, 1841 Փետր. 11/23ին, որդի դեղագործ Անտոնի և Եղիսաբեթի Միասէրեան, Հայ-Հռովմէական հասարակութենէ:

Մանկական ուսումնը առաւ, Անտոնեանց դպրատունը, Բերա, Չէօփլիւքէշմէ փողոց:

Տասը տարեկան, 1851ին Հոռոմ գնաց, և Անտոնեանց վանքին աշակերտութեան մտաւ:

Մինչև 1858 այնտեղ վանական վարժարանին ընթացքին հետեւեցաւ, հայերէն, իտալերէն, լատիներէն և գաղղիերէն լեզուներու, և պատմական, համարողական և իմաստասիրական ճիւղերու մէջ:

Երկու տարի, 1858—1860, փիլիսոփայական ընթացքը կատարեց Հռովմայ Եկեղեցական Համալսարանին մէջ, և փիլիսոփայութեան մաքիստրոսի աստիճանը ստացաւ 1860ին:

Չորս տարի, 1860—1864, աստուածաբանական ընթացքը կատարեց նոյն Համալսարանին մէջ. և Աստուածաբանութեան մաքիստրոսի աստիճանը ստացաւ 1865ին, վիճարանական և հանդիսական քննութեամբ. նոյն միջոցին վանքին մէջ ուսուցչութիւն և տեսչութիւն է վարած:

Երեք տարի, 1865—1868, եկեղեցական իրաւագիրութեան ընթացքը լրացուց նոյն Համալսարանը, և նոյն ճիւղին ալ մաքիստրոսութիւնը ստացաւ 1868ին:

Եկեղեցական ընթացքին մէջ, Անտոնեան Միաբանութեան միաբան ընդունուեցաւ 1858ին, քահանայական ձեռնադրութիւն ստացաւ 1863 Օգոստոս 12/24ին Եղուարդ Հիւրմիւզեան Արքեպիսկոպոսէ, և Հռովմայ Աստուածաբանական Ակադեմիայի կաճաւորդ անուանուեցաւ 1868ին:

Հռովմէական հասարակութեան մէջ յուզուած Հասունեան ինդիւիդներուն մէջ գործունեայ դեր ունեցած է ազգայիններու կողմէ 1866է սկսելով: 1870ին Վատիկանեան ժողովին ատեն անսխալականութեան դէմ եղողներուն գործակից եղած է, և նոյն տարի Հոռոմէ փախչելով հաւատարմական խտուրթիւններէ ազատած:

Կ. Պոլսոյ մէջ Արեւելեան Նոր Կաթողիկէայ անունով եղած հասարակութեան մէջ ընդարձակ գործունէութիւն է վարած, գլխաւորապէս յայտարարութեանց և հրատարակութեանց համար: Այդ միջոցին հրատարակած է Gli Armeni Cattolici Orientali, և զանազան պաշտօնագիրներու

գաղղիերէն թարգմանութիւնը և լրագրական բազմաթիւ յօդուածներ:

Անտոնեան Միաբանութեան և Հռովմէական Պատրիարքութեան կողմէ իբրև գործակատար գացած է Հոռոմ 1871ին, իտալական կառավարութեան հաստատուելէն ետքը, և այնտեղ մնացած մինչև 1876. այդ միջոցին հրատարակած է La Turchia ed il papato, Les droits civils et la liberté religieuse, Le Vatican et les Arméniens և ընդարձակ տեսութիւններ. Il Rinnovamento cattolico, և L'Espérance de Rome հանդէսներու և յօդուածներ La Libertà և La Capitale, Journal de Rome և Italie լրագիրներու մէջ: Յիշուած երեք հրատարակութիւնները պապական ատեանը Index անցուցած է:

Հոռոմէ դառնալէն ետքը 1876է 1879 դարձեալ Անտոնեան Միաբանութեան և Հայ-Կաթողիկէայ հասարակութեան մէջ պաշտօններ է վարած, երբ հակահասունեան կողմին գործերը դէպ ի վատթարը կը դիմէին, և շատեր յետս կը դառնային:

Այս պատճառով 1877 Փետր. 11ին Ներսէս Պատրիարքին ներկայացաւ Հայոց Պատրիարքարանի իրաւասութեան անցնելու համար. բայց նոյն իսկ Պատրիարքի հրահանգով գործադրութիւնը յապաղեցաւ խմբովին վերադարձ մը կազմակերպելու համար: Բայց նոյն միջոցին Հայոց Պատրիարքարանի գործերուն մէջ ալ գտնուեցաւ, իբրև Մատենադարանապետ Ղալաթիոյ, անդամ վիճակագրական յանձնաժողովոյ, և գործակցող Հայկական ինդրոյ: Վերադարձը տեղի ունեցաւ հանդիսապէս 1879 Հոկտ. 28ին, 78 ընկերակիցներու հետ, և նոյն օր ստացաւ Ծայրագոյն վարդապետութեան աստիճան:

Այդ միջոցին զանազան լսարաններու մէջ բանախօսութիւններ ըրաւ, որոնցմէ հրատարակուած են. «Հայուն անցեալը, ներկայն և ապագայն» (Մախիս, թիւ 2230—2240), Հայութեան հոգին», «Միութիւն Հայութեան», «Հայ ազգութիւն», «Հայ երիտասարդութիւն», «Կարօտ եմք», «Դամբանական Սիպիլեան վարդապետի», ինչպէս նաև մատենախօսական յօդուածներ (Մախիսի մէջ Տիրայր ծածկանունով):

Վերադարձէն ետքը 1879 Հոկտ. 31ին Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցոյ քարոզիչ անուանուեցաւ, 1880 Ապրիլ 2ին Կարնոյ առաջնորդ ընտրուեցաւ, 1880 Մայիս 29ին Կարին հասաւ, և հետզհետէ Քղիի, Բասէնի, Դերջանի և Խնուսի առաջնորդութիւններն ալ իրեն յանձնուեցան: 1881ին Սանասարեան վարժարանի հիմնարկութիւնը կատարեց, բարերարին կողմէ լիազօր փոխանորդութեամբ: 1882 Օգոստ. 5ին Տարնոյ քննչութեան պաշտօնով Կարինէ մեկնեցաւ, և հետզհետէ քննելով Ս. Կարապետ և Ս. Յովհաննէս վանքերը, Մշոյ վիճակը, Առաքելոց, Մատնավանքի, Կոփաց և Իւչքիլիսէի վանքերը. «Կարին դարձաւ Նոյ. 9ին: Կարնոյ վարժարաններուն բարեկարգութեան աշխատեցաւ, անձամբ ստանձնելով անոնց տեսչութիւնը:

Կարին դառնալէն քիչ օր ետքը սկսաւ, Կարնոյ մէջ, յեղափոխական անդրանիկ շարժումին խնդիրը, ինքն ալ ամբաստանուեցաւ և պարտաւորուեցաւ 1883 Մարտ 24ին Կարինէն մեկնել, և Կ. Պոլսոյ մէջ աշխատեցաւ թէ՛ իրեն և թէ Կարնեցի դատապարտեալներուն համար, և յաջողեցաւ դատապարտելոց ներումը և իրեն դարձին արտօնութիւնը ստանալով Կարին դառնալ 1884 Նոյ. 9ին:

Պոլիս եղած ատեն վարեց Բերայի եկեղեցիներուն քարոզչութիւնը, հիմնարկեց Շիշլիի գերեզմաննոցին որմափակը և կարգաւորութիւնը. անդամակցեցաւ Վանօրէից խորհուրդին, խմբագրեց Սովկոյց Յանձնաժողովոյ ընդարձակ տեղեկագիրը, աշխատակցեցաւ Պոլսոյ հայ թերթերուն:

Եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւն ստացաւ 1886 Յունիս 8ին, և այս առթիւ Մակար Կաթողիկոսի ներկայեց «Աթոռ Հայաստանեայց» գործը:

Կաթողիկոսական կոնդակով էջմիածնի Գէորգեան հոգեւոր ձեռնարանի մէջ Աստուածաբանութեան ուսուցչութեան կոչուելով, 1887 Յունիս 6ին Կարինէ մեկնեցաւ և Պոլիս հանդիպելով էջմիածին հասաւ Սեպտ. 3ին: Ետեւ ընդամենը 20 ժամ դասախօսութիւն ստանձնեց երեք լսարաններու մէջ. Աստուածաբանութեան համար ձեռագիր ձեռնարկներ խմբագրեց, և ձեռնարանի ընթացաւարտներէն եկեղեցականութեան նախընտայ յանձնառուներ պատրաստեց:

Տարիէ մը Պոլիս դարձաւ 1888 Օգոստ. 11ին, և եկեղեցական վարժարանի կամ դպրեվանքի բացման հետեւեցաւ, իրրև Գարակէօմրիւկի ինամակարութեան և նախապատրաստական Յանձնաժողովոյ նախագահ: Միջոց մը Գատրքէօյի քարոզչութիւնը վարեց. Նիկոմիդիոյ և Ատարազարի քննչութիւնը կատարեց և օրագրերու աշխատակցեցաւ:

Դպրեվանքը բացուեցաւ 1889 Սեպտ. 18ին Արմաշի վանքին մէջ, և ինքն ստանձնեց Վանքին փոխ-վանահայրութիւնը և ուսումնարանին վերատեսչութիւնը և զանազան ձիւղերու ուսուցչութիւնը: Այդ պաշտօնները վարեց եօթը ամիս մինչև 1896: Այդ միջոցին պատրաստեց Եկեղեցական պատմութիւն, Սուրբ Գրոց ներածութիւն, և Տօնից ու Ծիսից ձեռագիր դասագիրքեր: Կատարեց նոր հաստատելու, կազմակերպելու պէտք եղած կարգադրութիւնները: Նորէն շինուեցան ուսումնարանը, հիւրանոցը, շերամատունը, փուռը ու ջրաղացը. հիմնապէս նորոգուեցաւ տաճարը, զանգակատուն աւելցնելով, նորոգուեցան հին շէնքերը, անկուեցան նոր ձիթաստաններ ու նոր այգի. հոգ տարուեցաւ հողագործական արդիւնաւորութեան և շերամաբուծութեան:

Նոյն միջոցին Դպրեվանքէն ելան տասներեք վարդապետներ, երեք քահանաներ, և բազմաթիւ աշակերտներ, որոնք մեծաւ մասամբ ուսուցչութեան հետեւեցան, մանաւանդ գաւառներու մէջ: Դպրեվանքոց աշխատակցութեամբ «Մասիս» կրօնաթերթ մըն ալ սկսաւ 1895ին, բայց դադարեցաւ 1896ի վերահաս արկածներու պատճառով:

Պատրիարք ընտրուեցաւ 1896 Նոյ. 8ին, պաշտօնի ձեռնարկեց 20ին, և վարեց մինչև 1908 Յունիս 16, որ է տասուերկու տարի: Այդ մասին մանրամասնութիւններ զանց կ'ընենք, ծանօթ գործեր են: Գլխաւոր գործերն եղան Սահմանադրութեան գոյութիւնը պաշտպանել, կարելի չափին համեմատ ազգային վարչութիւնը պահպանել, և արկածեալներու նպաստին համար իւր նախաձեռնութեամբ 82,500 ոսկւոյ գումար հաւաքել և կարօտելոց, որբանոցաց և վարժարանաց վրայ գործածել արկածեալ գաւառներու մէջ:

Միւս կողմէ ոյժ տուաւ քարոզութեանց և պաշտօնական գրութեանց, զանց չընելով հրապարակագրութեանց ալ զբաղիլ հանդէսներու և լրագիրներու մէջ: Գլխաւորապէս յիշենք «Համապատում»ը (Լոյս և Արեւելք), Եպիսկոպոս և եպիսկոպոսութիւն (Բիւզանդիոն), Մխիթար և Մխիթարեանք (Բիւզանդիոն). Հայ Եկեղեցւոյ Հայրապետներ (Լուամայ), Բերայի հարիւրամեակը (Արեւելք), Արդիականութեան վճիռը (Արեւելք), Աթոռի փոխարձակ Օրացոյց: Իսկ պաշտօնական հրատարակութիւններէն յիշենք «Եկեղեցական հրահանգներ», Ելեւմտից տեղեկագիր ութամեայ և երկամեայ, Նպաստից տեղեկագիր, և բազմաթիւ տպագրեալ կոնդակներ, որոնց մէջ Հայ Եկեղեցւոյ պաշտպանութեան համար ընդարձակ մը:

Պատրիարքութենէ հրաժարելէ ետքը բոլորովին գրական աշխատութեամբ կը պարապի: Արդէն հրատարակեց L'Eglise Arménienne, պատմական յօդուածներ (Հանդէս Ամսօրեայ), և Հայոց հայրապետներ (Լուամայ): Մամուլի ներքեւ է Համապատումը և պատրաստելու վրայ է Հայ Եկեղեցւոյ ընդարձակ պատմութիւնը:

Մոռցեր եմ յիշել «Ազգայի, յուշարձան»ը, 1906:

Ձեռնագիր-ՍԱՐԱՅ, մեր վաղեմի աշխատակիցը, որ Հայ հաւածանքի սկզբնաւորութիւնէն մինչև մէկուուկէս տարի ոստիկանական հսկողութեան տակ էր, և անկէ վերջը, երկու տարի, իբրև պարզ զինուոր ծառայած էր թուրք բանակին մէջ, կը վերսկսի իր գնահատուած աշխատակցութիւնը, ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ԱՍՊԵՏ հայ քաղաքացիի նոր անունով. Կարծիքի անկասկածելիք յարգելու համար կը հրատարակենք իր առաջին գրուածքը, առանց համամիտ ըլլալու իր մէկ քանի դասաստաններուն. «ՇԱՆԹ»:

Դ Ա Տ Ա Ս Տ Ա Ն Ն Ե Ր

ՕՐԽԱՆԵԱՆ ՍՐԲԱԶԱՆ

Փառքը սիրող մըն էր ան:
Պիտի ըսէք հիմա, թէ փառասիրութիւնը կըրնայ ազնիւ ալ ըլլալ:
Անշուշտ:
Բայց դժբախտաբար, Օրմանեան Սրբազանիւնը, ազնիւ փառասիրութիւնը չէր: Յոյցի սին փառասիրութիւնն էր:
Ինչպէս ամէն մարդ, ան ալ ունէր իր արժանիքներն ու թերութիւնները:

Աշխատող էր ան, մտացի, գործունեայ, վար-
չագէտ, ժողովրդական քարոզիչ, լեզուանի: Ահա
իր արժանիքները: Ասոնց շնորհիւ է որ ան յաջո-
ղեցաւ իր կողմն ունենալ պարզամիտները, դիւ-
րահաւանները, քիչով գոհացողները:

Ինչ որ կը պակ-
սէր իրեն, նկարագիրն
էր: Իր դաւանափո-
խութենէն մինչեւ իր
մահը, հաստատուն ըս-
կըզրունք մը չունեցաւ
ան: Ատոր համար է
որ ուղիղ դատողու-
թեան տէր մարդիկ,
իսկական մտաւորա-
կաններ միշտ իր դէմ
գտնուեցան:

ՕՐՄԱՆՆԱՆ ՍՐԲԱՋԱՆ
Սրբ Ա. Գևորգեանի միաբան էր

Ամբողջ իր պատ-
րիարքութեան երկոտասանամեայ շրջանը կարելի է
որակել երկու բառով, որոնք իր բոլոր արժանիք-
ները կը նսեմացնեն ու կը չքացնեն. անկարեկիր
ու աննկարագիր:

Կեղծիքը, էնթրիկը դիւանագիտութիւն էին
իրեն համար, յօրք-փառք ճկունութիւն էր գութը՝
տկարութիւն և փառաւորութիւն՝ նպատակ:

Ինքնիսկ ինքզինքը սքանչելիօրէն սահմանեց,
ըսելով. «Տասերկու տարի ուրիշ բան չըրի, բայց
եթէ գազանազսպութիւն ու լարախաղացութիւն:»

Գազանը ինք զսպած ըլլալուն մասին որ և է
համոզիչ փաստ չի կայ. քանի որ իր օրովը, գա-
զանը կրկին փողոտեց այնչափ, որչափ կրցաւ: Եթէ
աւելին չըրաւ, անտարակոյս այդ իր շնորհիւր չէր:

Բայց իր լարախաղացութեանը մասին ապա-
ցոյցներ շատ կան: Քանի որ ինք կ'ընդունի, մենք
ևս կ'ընդունինք ու կը վաւերացնենք:

Իր անձնական փառասիրութեան յագեցումին,
իր ազգականներուն, արբանեակներուն, իրեն
դարպասողներուն, ինկարկողներուն համար շատ
բան ըրած է: Ազգին համար ալ բաներ մը ընելու
աշխատած է հարկաւ. բայց առաջին պարագան,
այսինքն իր անձին փառքն ու շուրջիներուն շա-
հը, յաճախ հակասած են ազգին շահուն. այն ա-
տեն, իբր գործնական մարդ, գոհացած է առաջին
պարագայով, այսինքն իշխանութեան գլուխ մնա-
լով ու իրեններուն ծառայելով:

Արմաշէն մինչեւ Երուսաղէմ, միշտ կռուի,
սխտօրսի պատճառ մը եղաւ ան: Ատոր ալ տեղի
տուողը ուրիշ բան չէր բայց եթէ իր իմացակա-
նութեան ու իր նկարագիրին հակասութիւնը: Իր
խելքին առջեւ ծնրադրող պարզամիտները իր
կողմն էին. իր նկարագրին դիմադարձող անվե-
հերները իր դէմն էին: Ամուլ ու փասակար պայքար:

1908ի Սահմանադրութեան վերհրատարակու-
թեան առաջին օրերուն իրեն դէմ եղած ցոյցերը
ազդէին անշուշտ. բայց Ազգային Ժողովին մէջ,
փրօփականաւով և ուրիշ ընդդիմամարտ պարագա-
ներու շնորհիւ, մանաւանդ սխալ ձեռնպահութեան
մը երեսէն, ձեռք բերուած քանի մը քուէի առա-

ւելութիւնը, անպարտութեան վճիռ մը չէր իրեն
համար, այլ պարզապէս մոռացումի քուէ մը,
ընդհանուր ներում մը, սեփի պիղա մը:

Ազգային բարեբախտութիւն մը եղաւ որ վեր-
ջին ընտրութեան ատեն, Կաթողիկոս չընտրուե-
ցաւ, հակառակ Չլրքէշեաններու, Հրանտ չվար-
դապետ Յովասափեաններու և նմաններու կոյր
փրօփականտին ու աղտոտ պայքարին:

Այս բոլորէս, Կաթողիկոսական աթոռին թա-
փուր մնալը աղէտալի կրնար ըլլալ Ազգին համար:

Ատկէ զատ, Օրմանեան Սրբազան որ շատ
հաւնած էր իր խելքին, կրնար իր համբաւեալ դի-
ւանագիտութեամբ ու լարախաղացութեամբը փա-
սել Նուպար Որդիին բարեօք գործունէութեան,
ինչպէս հոգեւոյս Ներսէս պատրիարք իր անփոր-
ձութեամբ ու բարեմտութեամբ ի դերու հանած էր
Նուպար Հօր հեռանկատ ծրագրին յաջողութիւնը:

Քառասուն տարի է որ անուխիօրէն կը քա-
ւենք նախկին սխալը:

Նախախնամական բան մըն էր որ այն ատեն,
Օրմանեանի կուսակիցները չի յաջողեցան զայն
Կաթողիկոսացնել: Գուցէ ատոր քառութիւնը ազ-
գին համար ըլլար անդարմանելի ու տեւական:

Նախախնամական էր նաև թերեւս այն որ ի-
րեն չի տրուեցաւ տեսնել ազգային վերածնունդի
չքեղ այն արշալոյսը, որուն անտարբեր մը, չի
հաւատացող մը, որուն հետ խաղացող մըն էր ինքը:

Մեռելները կը յարգենք. մանաւանդ կը յար-
գենք իր գրական երկունքը, եկեղեցականի իր
հանգամանքը, ու իր սպիտակ մազերը:

Կը ներենք իր շատ մը թերութիւններուն,
բայց չենք կրնար լուռ մնալ իր նկարագրին մա-
սին. մանաւանդ երբ ան տէր է այդ դիրքին ու
այդ խելքին:

Որոնց որ շատ տրուեցաւ, անոնցմէ շատ պի-
տի պահանջուի:

Երբ նախկին պատրիարք մըն է անհետացողը,
ժողովուրդը, ողջամիտ դասակարգը ժողովուրդին,
բնազդաբար կը տարուի անոր բաղդատականը ը-
նելու ուրիշ նախկին պատրիարքներու հետ. ու
անոր աչքին, կ'իյնան, կը կորսուին բոլոր թերու-
թիւններն ու առաւելութիւնները, ու կը մնայ մի
միայն տարբերութիւնը թեթեւ ու յարափոփոխ
նկարագրին և լուրջ ու երկաթեայ նկարագրին:

Այդ տարբերութիւնը հարկ էր նաև հոս շեշ-
տել, անոր համար մանաւանդ որ ասկէ յետոյ,
ազգը վարողներուն, դաստիարակողներուն գըլ-
խաւոր ջանքը պիտի ըլլայ ամէն միջոց ի գործ
դնել, որպէսզի նոր սերունդները ամէն բանէ ա-
ռաջ ըլլան նկարագրի տէր:

Արդէն փորձը պէտք եղածէն աւելի ապացու-
ցուց որ այն ազգերը միայն կրնան ապրիլ ու մեծ-
նալ, որոնք գիտեն առաւել չափով նկարագրի
տէր զաւակներ հասցնել:

Առաջիկայ դարը պողպատեայ նկարագրին
դարը պիտի ըլլայ:

Լարախաղացութիւնը այլևս ի սպառ անանկա-
ցած է:

Այդ մասին Գերմանիա և Թուրքիա կրնան
արդիւնաւորապէս վկայել:

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՍՊԵՏ.

ՄԵՐ ՄԵՐ ԱՔՍՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԵՐՐԻ ԳՈՆԵԱՅԷՆ ԱՆՅԱՆ...

Գր. Զօհրապ և Վարդգէս ոստիկանական հրակողութեան տակ Գոնիա հասան առաջին անգամ: Զօհրապ անհանգիստ ըլլալով, տասն օր կայարանին մէջ, Պաղտատ պանդոկի մնացին: Այն ատենուան Գոնիայի առաջնորդ Գարեգին Վ. Խաչատուրեան յաջողեցաւ դժուարութիւնով մտնել այս մեծ տարագիրներուն քով: Վարդապետը վերադարձին այսպէս պատմեց. — «Արցունքս չի կըրցայ զսպել, երբ սենեակին մէջ անկիւն մը առանձնացած տեսայ Զօհրապը, որ մելամաղձոտ և տրխւրազդեցիկ երեւոյթ մը ունէր: Գալով Վարդգէսին, այդ անսանձելին, որ թակարդը ինկած էր, աւելի զուարթ ու շէնչող էր քան իր ընկերը: Միաքէս չէի անցընէր գիրենք սփոփել, որովհետեւ անթափանցելի և խորհրդաւոր գաղտնիքի մը առջև կը գտնուէինք: Վարդգէս կը ջանար իր արուեստական կատակներով Զօհրապին ուշադրութիւնը ուրիշ կողմ դարձնել. որովհետեւ Զօհրապ իր մահուան մօտաւորութիւնը կը զգար գառնօրէն: Զօհրապին քսակը հարուստ էր, իսկ Վարդգէսին սիրտը՝ զուարթ. մէկը միւսը կ'ամբողջացընէր: Անոնք խնդրեցին ինձմէ, միշտ իրենցմով հետաքրքրուել, ու հեռագիրներով տեղեկութիւն ստանալ Ատանայէն ու Հալէպէն:»

Վարդապետը լռեց, արցունքները սրբելով, որովհետեւ չարագուշակ բան մը կար անոր կրած տպաւորութեան մէջ: Անոնք մեկնեցան Գոնիայէն, գրեթէ ամէն օր հեռագիրներով տեղեկութիւն կ'առնէինք ճամբորդներուն մասին: Ատանայէն և Հալէպէն հեռագիրներ ստացանք, բայց մեկնելէն

վերջ Հալէպէն, ուր մնալ փափաքած էին, ու է լուր չառնուեցաւ...:

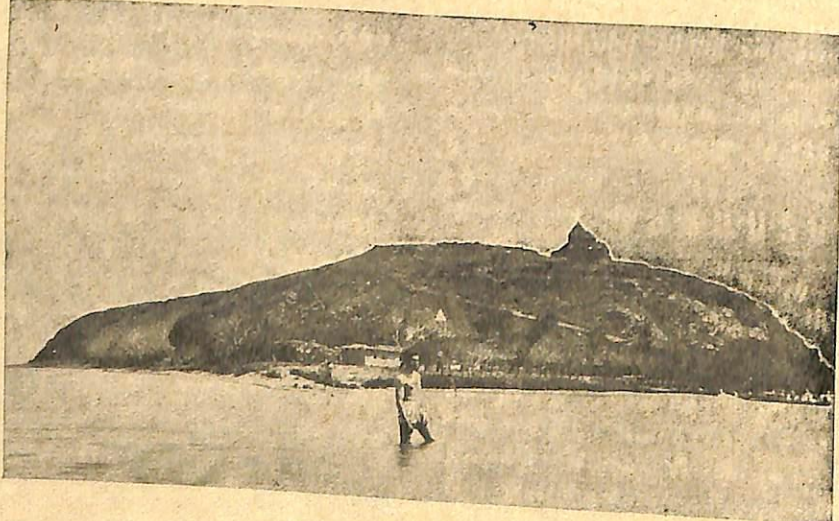
Հազիւ տասը օր անցեր էր, երբ Պոլսէն եկող կառախուժք Գոնիայի կայարանը կը հասնէր, իր մէջ ունենալով՝ Ռ. Զարդարեանը, Գ. Խաժակը, Է. Ակնունին, Տօքթ. Տաղաւարեանը, Ս. Մինասեանը, Յ. Ճանկիւլեանը և եօթներորդ մը որուն անունը դժբաղդաբար չեմ կրնար յիշել այս րոպէիս:

Ասոնք Այսպէն կուգային, ուր աքսորուած էր Պոլսահայ մտաւորականութիւնը: Ծիշդ այդ օրերուն էր, որ Զէյթունի հայ տարագրեալները ամէն կողմ թափառական ու կիսաւեր վիճակի մէջ հոս ու հոն կը տեղափոխուէին:

Կառքին մէջ նստած պահերնուն, ոստիկանները կ'արգիլեն ու է յարաբերութիւն. դպրոցական աշակերտ մը ճարպիկութեամբ կը յաջողի բարձրանալ անոնց մօտ: Կը հետաքրքրուին Գոնիայի այրերու տարագրութեան հարցով, կը հարցընեն թէ ո՞վ էր իրենց տեսուչը, թէ վարժարան, և կեղեցի լա՞ց էին թէ ոչ: Յետոյ իրենցմէ մէկը, կը թուի թէ Ռ. Զարդարեանը, աննշան թուղթի մը վրայ կը գրէ իր բոլոր ընկերներուն անունները՝ աւելցնելով թէ զիրենք Տիգրանակերտ կը զրկեն... դատուելու համար: Կը խնդրեն որ Գոնիայի առաջնորդը Պատրիարքարանէն մեծաքանակ զուժար մը բերել տայ և Զէյթունի դժբաղդ տարագրեալներուն բաժնէ, խնդրելով միևնոյն ատեն, որ իրենցմով ալ հետաքրքրուինք, զանազան տեղեր հեռագիրներ զարնելով: Պարտականութիւննիս կատարեցինք նաև անոնց մասին: Վերջին պահուն Հալէպէն հեռագիր առնուեցաւ, թէ հոն հասեր են: Բայց անկէ ետքը չենք գիտեր թէ ի՞նչ պարագաներու տակ սպաննեցին զանոնք...:

* * *

ՀԱՅ-ԱՇԽԱՐՀԻ ՏԵՍԱՐԱՆՆԵՐ

ՍԵՆԱՆԱՅ ԿՂԱՅԻՆ

ՎԵՐԱՊՐՈՂՆԵՐԸ

—«Ի՞նչ եղաւ, ինչպէ՛ս սանձուեցաւ Պալաքեան վարդապետը, կ'ըսէի, ամէն տտին որ իր վրայ կը խորհէի:»

Կեանքոտ, վառվռուն, խանդավառ և համակրելի եկեղեցական մըն էր, ու իր գեղեցիկ ձայնը իմ մէջս կ'արձագանգէր, ուղղակի մը պէս:

Կրնա՛ր մեռնիլ, ու չի մեռաւ: Երբ մարդ կ'անդրադառնայ այս չարաչուք իրողութեան, կը դողայ ամբողջ մարմինովը: Կըրնար մեռնիլ, ու չի մեռաւ: Կեանք մը նշանակութիւն չունէր ո՞ճ. բազործներուն համար, ու իրաջնով է որ ողջ մնացած են բոլոր «վե-

ՊԱԼԱՔԵԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

րապրողները»: Ի՞նչ տեսանք. ի՞նչ քաշեցինք մենք: Իրաւ է որ Պոլսոյ մէջ մնացող մտաւորականները ամէն վայրկեան հալածանքի, հետապնդումի ենթակայ էին. բայց վերջապէս հոս էին, իրենց յարկին կամ հիւրընկալ ապաստարաններու մէջ: Մեր միտքը չարչարուեցաւ, հետեւելով բոլոր տարագրուածներու քայլերուն: Միտքը, երևակայութիւնը ի՞նչ է, սակայն, իրականութեան հետ բաղդատելով:

Քալել օրերով, անօթի, ծարաւ, յոգնած և յուսահատ. չի գիտնալ թէ ո՞ւր կը դիմէ, ողջ պիտի մնայ թէ ճամբան զոհ պիտի երթայ անոպայ վայրենիի մը գնդակին: Քալել, քալել շարունակ, յոյսը ունենալով իբրև ցուպ, և իբրև մախաղ ունենալով՝ միայն տառապանքը:

Կրնա՛ր մեռնիլ, ու չի մեռաւ:

Կրնային զին՝քն ալ մեռցնել, ինչպէս մեռցուցին մեր բոլոր սիրելիները: Կ'ուզէի տեսնել զինքը, ու կ'ուզէի մանաւանդ նայուածքս վարդապետին աչքերուն մէջ պտտցնել, վիշտին ահաւորութիւնը չափելու համար: Կ'ուզէի գիտնալ թէ ո՞րքան ազդուած է ան եղեռներու արիւնէն: Կ'ուզէի տեսնել զինքը, սարսափին գաղափարը ունենալու համար...

Որովհետև կրնա՛ր ան մեռնիլ, բայց չի մեռաւ:

Չորեքշաբթի օր Պ. ՇԱԽԱՐՇ ՄԻՍՍԻՔԵԱՆ, որ, Պուլկարիա մեկնած միջոցին ձերբակալուելով Պատերազմական Ատեանին կողմէ իբրև քաղաքական յանցաւոր, երկու տարիէ ի վեր բանտարկուած էր, ազատ արձակուած է վերջապէս: Մեր երիտասարդ տաղանդաւոր հրապարակագիրին ազատագրումը մեր սիրտը ուրախութիւնով կը լեցնէ: Յաւով կը հետեւէինք իր բանտի ճնշուած վայրկեաններուն, ու մանաւանդ վերջերս յուզումով կարդացինք իր ուժեղ և դղրդող գրուածքները, որոնց տակ կ'ստորագրէր ՇԱՏԵՐԷՆ ՄԷԿԷ:

Այսօր փողոցը տեսայ զինքը, իր յաւիտենական ժպիտը՝ դէմքին վրայ: Բայց այդ ժպիտը քողարկուած էր տխրութիւնով մը, որ մտածել կուտար: Քիչ մը կորացած էին ուսերը, ձակատը կնճռոտած էր ու նայուածքը տառապանքէն պղղտորած: Սակայն իր գրեկու կորովը և միտքի թա-

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

փանցկութիւնը սպառած չէին բնաւ. ինչպէս մեր տաղանդաւոր բարեկամը հաստատեց, իր առաջին գրուածքին մէջ իսկ: «Ողջոյն Ձեզ»ը, հրատարակուած ժառանգական մէջ, քանի մը սողերով կ'արտայայտէ Օտեանի հոգեբանութիւնը: Սըրտայոյզ է ան ու շատ ազդու, և կ'արժէ որ Շախրի ընթերցողները կարդան զայն:

«Ողջոյն քեզ Հայ ժողովուրդ, — մեղա՛յ, Ողջոյն ձեզ Հայութեան մնացորդներ, — հեռուէն, շա՛տ հեռուներէն կուգամ:

Տէր Զօրէն կուգամ՝ որուն կամուրջէն «երեք հարիւր հազար» Հայեր անցած են եւ որոնցմէ այսօր միմիայն «հազար հինգ հարիւր» կիներ ու որք տղաք ողջ մնացած են:

Կուգամ Օսմանիէէն ուրկէ տեղատարափ անձրեւով մը «վաթսուն հազար» Հայեր խարազանի հարուածներու տակ քչուեցան լեռնէ լեռ:

Կուգամ Բուզանդիէն դէպի Թարսուս տանող աղետալի ճամբայէն, ուր նորածին Հայ մանկիկները եղելիններու ներքեւ իրենց մայրերէն լըքուած, մեր աչքերուն առջև չազախներու և շուներու կեր կ'ըլլային:

Կուգամ Հայէպէն դէպի Տէր Զօր երկարող այն անիծեալ անապատներէն ուր տասնեակ հազարներով Հայեր, երեք տարի վրաններու տակ, կոտորուեցան տենդէն, թիֆուէն ու թանջքէն:

Կուգամ Սէպիլի վրաններէն, ուր անօթի ծնողքներ իրենց զաւակները աճուրդի հանեցին և ուր տասը տարեկան աղջիկներ վաթսուն փարայի վաճառուեցան Արարներու և Հրեաներու:

Կուգամ Սուրիայէն ուր հարիւր հազարէ աւելի Հայեր, բնաջինջ ըլլալու սպառնալիքին տակ, իրենց Աստուածը ուրացան:

Կուգամ Համայէն ու Հոմսէն, Մէսքէնէն, Համմամէն, Միտիսէն, Էլպուսերայէն, Սուլթանիէն ու Գոնիայէն ուր երեսուն քառասուն հազար Հայ որբուկներ մայրիկ, մայրիկ կը ձրւան թուրք բնակարաններու խաֆէսներուն ետեւէն:

Կուգամ եղեռնի այն դժոխային վայրերէն, ուր Զօհրապներ, Ակնունիներ, Խաթակներ, Զարգարեաններ, Սիամանթօներ, Վարուժաններ, Քէլէկեաններ, Սեւակներ, Տաղաւարեաններ վերջապէս ամբողջ ազգի մը ըղեղը ջարդ ու փշուր եղաւ ձէնկիդ խաներու և Լէնկ թիմուրներու արժանաւոր յաջորդներուն ձեռքով:

«Ողջոյն ձեզ, Հայութեան խլեակներ:»
Վ. ՇԱԽԱՐՇ, ՄԷ

ՀԱՅ ՀՈՐԻՁՈՆԵՆ

Ձեռագիրներու սարաիւր. — Կովիսաս Վարդապետի մասին. — Մեր ազգային վերջին մեծ մարտիրոսները. — Մ. Պ. — Դաշիթ Խաչկունցի եղերական մահը. — Նկարիչ Բիւրճեան. —
 Զայնէր Պոչկարիայէն :

Ձեռագիրներու տարափով մը ողորուած է մեր խմբագրատունը: Կարելի չէ ամէնուն զատ զատ պատասխանել Նախակասուի բաժինի մը մէջ, զոր որոշած էր խմբագրութիւնս բանալ, Շանթի կողքին վրայ, ինչպէս առաջ: Այդ ձեռագիրները խնամքով կը կարդացուին, կը դասաւորուին աշխատակիցի մը կողմէ, և պիտի հրատարակուին անոնք որ արժէք մը կը ներկայացնեն: Ձեռագիրներուն պատասխանելու համար, հաշիւ ըրինք որ մէկ էջ պիտի չի բաւէր: Ուրեմն կը վերցնենք Նախակասուի մեր խմբագրական բաժինը:

Այս առիթով յիշեցնենք թէ ձեռագիրները հրատարակուիլ կաւ ո՛չ, եւ չեն դարձուիր:

Տիկին Հայկանոյ Մառք «Նոր Կեանք»-ի մէջ հրատարակուած յօդուածի մը մէջ, որ «Մի՛ն ևս» վերնագիրը կը կրէր, կ'ըսէ. — «Գրիչս ձեռքերուս մէջ պիտի չդողար, երբ ըսէի թէ՛ ամբողջ մեր կորուստին առնուադն կէսը կ'արժէր Կոմիտաս Վարդապետի մը առանձին անձը՝ որ հայ երաժշտութիւնը ծնոյց և զայն տարաւ քաղաքակիրթ ոստանին:»

Մենք Կոմիտաս վարդապետի հզօր տաղանդը սկիզբէն գնահատողներէն եղած ենք: Բայց անհեթեթութիւն մըն է ընդունիլ որ մեր կորուստին առնուազն կէսը կ'արժէ անոր անձը: Մեր կորուստին կէսը: Մեռելները իրարու հետ բաղդատել արդէն ազել սովորութիւն մըն է, մանաւանդ երբ այդ մեռելները՝ զո՛հ գացած են ընդհանուր Եղեռնի մը: Տիկին Հայկանոյ Մառքի ո՛չ միայն գրիչը, այլ ամբողջ անձը պէտք էր դողար, մեր կորուստին ահաւորութեան առջև: Այո՛, Կոմիտաս վարդապետ եղական դէմք մըն է մեր կեանքին մէջ, ու իր ճակատագիրը կ'ողբանք բացառիկ յուզումով մը: Բայց ամենէն անիրաւ, ամենէն սխալ դերին մէջ պիտի դնէինք ինքզինքնիս, եթէ, — պէ՛տք է կրկնել, — Հայ Երաժշտութեան Մարմնացումը բաղդատէինք մեր միւս գոհներուն հետ, որոնք իրենց կարգին ու իրենց ճիւղին, ինչպէս իրենց մահուան մէջ, մէյ մէկ հերոսներ էին ...:

Մեր աշխատակիցներուն կողմէ կ'ուսումնասիրուին Ահնունի, Զարդարեան, Զօհրայ, Սիւմանթօ, Վարուժան և բոլոր Մեր ազգային վերջին մեծ մարտիրոսները: Հետզհետէ պիտի հրատարակենք առանց մասնաւոր կարգի, մը ուսումնասիրութիւնը որ պատրաստ ըլլայ:

Այդ մեծ դէմքերուն նուիրուած Շանթի թի-

ւերը պիտի պարունակեն անտիպ հատուածներ, լուսանկարներ, և թանկագին նշխարներ: Ուրախ ենք որ մեր ընթերցողները գիտեն քաջալերել մեր ջանքերը, ինչպէս արդէն մէծապէս գնահատեցին Ռ. Սեւակի նուիրուած մեր նախորդ թիւը:

Ընթերցողներուն դիտողութեան վրայ, կ'արձանագրենք որ թերթիս խմբագրապետը կ'ստորագրէ նաև Մ. Պ. Իր եղբայրը, Մկրտիչ Պարսամեան, ամբողջ անունը կը դնէ իր գրուածքներուն տակ:

Անցեալ ուրբաթ օր Դ. Խաչկունց խմբագրատուն եկաւ իր թերթը առնելու. ըսաւ թէ այս թիւով հրատարակուելիք յօդուածին փորձերը երկուշաբթի ցերեկ ճիշտ կէս օրին պիտի գայ նայի: Իրեն դիտողութիւն ըրինք ուսումնասիրութեան հասարակ խորքին մասին. Խաչկունց համեստօրէն ընդունեց մեր դիտողութիւնը և մեկնեցաւ: Մեկնելու պահուն նշմարեցինք որ բան մը ունի ըսելիք, զոր կը վարանի յայտնելու: Առաջարկեց առաջիկայ յօդուածին փոխարժէքը կանխիկ վճարել: Յետոյ խնդրեց որ անպատճառ պատրաստել տանք իր իսկ դժած Վանի քարտէսը: Երկուշաբթի առտու իր եղբրական մահուան լուրը կ'առնենք յանկարծ: Կիրակի առտու իր դիակը գտնուած է Հալըճը Օղլուի մօտերը, Խաչկունց: Հաւանաբար ոճիբի մը զո՛հ գացած է Խաչկունց, որովհետև լուրջ պատճառ մը չունէր անձնասպան ըլլալու:

Մեր տարաբաղդ աշխատակիցը հեղինակած է զանազան դասագրքեր. աշխատակցած է Զօպանեանի Ծաղիկին և Պոլսահայ թերթերուն. խմբագրած է Բիւրակներ: Պաշտօնավարած է մայրաքաղաքիս և գաւառական վարժարաններու մէջ: Խաչկունց բանահաւաք մը եղած է, բայց իր մահով ուսուցչութիւնը զգալի կորուստ մը կը կրէ:

Բարիդեան յայտնի նկարիչ Պ. Լ. Ս. Բիւրքճեան, որ 1912 ին Պոլիս եկած էր ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար, 1913 ին Ատանա մեկնեցաւ պաշտօնով: Զինուորական ծառայութիւնը ըրաւ Պաղատատի գիծին շինութեան ճիւղին մէջ, իբրև գծագրիչ: Քանի մը շաբաթ առաջ ընկերութեան հետ Պոլիս վերադարձած է, և քիչ օրէն կ'սկսի իր սիրական աշխատութեան: Հետը բերած է 40-50 հատ նոր նկարներ, որոնք կը ներկայացնեն տիպարներ ու ինքնատիպ բնանկարներ: Մօտ օրէն նկարչական ցուցահանդէս մը պիտի կազմակերպէ իր բնակարանին մէջ:

Կը լսենք թէ Պուլկարիայի մէջ քանի մը հայ մտաւորականներու կողմէ Ապագայ անուն տասներկնգօրեայ թերթ մը կը հրատարակուի, ձեռագիր. երկու օրինակ միայն տպուելով ձեռքէ ձեռք կը կարդացուի:

Այդ հանդէսին կ'աշխատակցին Արամ Զարբը, Յակոբ Բիւրճեան, Տիգրան Զիթունի, Յ. Տէվէճեան, և Գուրգեան անուն երիտասարդ նկարիչ մը կը պատկերազարդէ զայն:

ՇԱՆԹԱՐԳԵՆ

